

DOBŘÍŠSKÝ PROCES „ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ PRO EVROPU“ JAKO ODKAZ JOSEFA VAVROUŠKA

doc. JUDr. Vojtěch Stejskal, Ph.D.

„Životní prostředí nezná hranice.“

Josef Vavroušek

Josef Vavroušek je v dějinách environmentální politiky spojen mimo jiné se sérií konferencí, nazvané „Životní prostředí pro Evropu“, nebo také „Dobříšský proces“. V loňském roce si náš obor právo životního prostředí připomněl 25 let vzniku jedné z nejprestižnějších a nejobímá se říci nejvýznamnějších mezinárodních úmluv vůbec, *Úmluvy o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí* (zkráceně běžně nazývána jen Aarhuská úmluva), která byla podepsána dne 25. června 1998 na 4. ministerské konferenci Evropské hospodářské komise OSN „Životní prostředí pro Evropu“ v druhém nejlidnatějším dánském městě Aarhus. Přestože Česká republika podepsala úmluvu již v roce 1998, jak známo, z politických důvodů trval ratifikační proces šest let (pro Českou republiku vstoupila úmluva v platnost až dne 4. 10. 2004, byla vyhlášena pod č. 124/2004 Sb. m. s.).

Proces „Životní prostředí pro Evropu“, nazývaný v environmentální politice též „Dobříšský proces“, představuje jedinečné fórum pro politiku životního prostředí členských států Evropské hospodářské komise OSN. Jeho vznik inicioval v červnu 1991 doc. Josef Vavroušek, který tehdy zastával pozici ministra – předsedy Federálního výboru pro životní prostředí tehdejší České a Slovenské federativní republiky. Součástí tohoto procesu jsou dodnes konference ministrů životního prostředí členských zemí Evropské hospodářské komise OSN a jejich partnerů.

První konference, která se uskutečnila ve dnech 21.–23. června 1991 na zámku v Dobříši (odtud „Dobříšský proces“), si stanovila za cíl posilování spolupráce při zlepšování podmínek životního prostředí a podporu udržitelného rozvoje v regionu.¹ Tehdy byli pozváni ministři životního prostředí z celé Evropy i např. z USA a Kanady, ale také třeba zástupci světových bank, či delegace nevládních organizací, dále např. Světový svaz ochrany přírody IUCN, UNEP, zástupci OECD, NATO, či ES. Všichni měli tehdy unikátní a patrně první příležitost spolu vzájemně komunikovat pod jednou střechou. Zásahu na tom měl především hlavní organizátor konference Josef Vavroušek.

¹ Viz např. <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/efe/history%20of%20Efe/Dobris.E.pdf> nebo HLAVÁČEK, Jiří; KALOUSOVÁ, Magdaléna; RENÉOVÁ-MOHN, Markéta; POKORNÝ, Lukáš (eds.). *Proces „Životní prostředí pro Evropu“: úspěchy a výzvy*. Praha: Ministerstvo životního prostředí, 2009.

Malá vsuvka: Prezident Václav Havel na Dobříši 21. června 1991 pronesl jeden ze svých legendárních projevů, kterým se výrazně věnoval stavu životního prostředí a společnosti v Československu na počátku 90. let. Zhruba v polovině své řeči uvedl, že „...nelze budovat energetiku a průmysl bez ohledu na jejich ekologické následky a teprve dodatečně, až si ekonomika na to vydělá, tyto následky odstraňovat. Nelze nejprve vydělávat peníze špiněním přírody a pak ty peníze investovat do čištění toho, co bylo jejich vyděláváním zašpiněno. Od prvního okamžiku je naopak třeba budovat ekonomiku na ekologickém základě, od první chvíle je třeba volit takovou strukturální hospodářskou politiku a takové technologie, které prostě přírodu a tím i lidské životy neničí. To je velké poučení naší země ze zkušenosti s komunismem.“.

Velmi trefný mi dodnes připadá i jeden z jeho závěrů: „...myslím, že minulá era nám přinesla dvě věci, jednu špatnou a jednu dobrou. Tou špatnou je zdevastované životní prostředí, které z naší země vyzaruje daleko za naše hranice a které pomáhá ničit životní prostředí v celé Evropě a v celém světě. Dobrou věcí, kterou nám přinesla, je neobyčejně živá a názorná zkušenost tak říkajíc filozofická. Totiž zkušenost, že člověk není vševědoucím pánem zeměkoule, který si na ní smí bezrestně dělat, co ho napadne a co se mu právě z nějakých důvodů hodí. Vláda do nepřítčnosti zpychlého rozumu nás paradoxně poučila možná víc než jiné, že svět je upředen z nesmírně složitého a tajemného přediava, o němž víme po čertech málo a k němuž se musíme chovat po čertech pokorně.“²

Vraťme se však k Josefu Vavrouškovi. Podle vzpomínek jeho blízkého přítele a spolupracovníka prof. Mikuláše Huby se Josef Vavroušek snažil vstřípnit dobříšské konferenci svůj pohled na evropský kontinent, chápaný jako jednotný, velmi křehký ekosystém, strádající mnohými environmentálními problémy, jejichž řešení si vyžaduje intenzivní a dobře koordinovanou péči, jak na národní, tak na mezinárodní úrovni. Ale nejen to. Celoevropské snahy o zlepšení životního prostředí na evropském kontinentu byly v Dobříši považované za nejslibnější platformu pro žádoucí integraci východní a západní Evropy, rozdělené čtyři desetiletí železnou oponou. Mělo jít o integraci na bázi společného přechodu na trajektorii trvalé udržitelnosti. Nikdy předtím, a bohužel ani potom, navzdory všem integračním kampaním a rituálům, se tato vize nezdála být tak reálná, jako právě v časech dobříšské konference.³

² Nás právníky však bude jistě zajímat iniciativa Václava Havla, kdy závěrem účastníkům dobříšské konference navrhl, aby hledali cestu nejen k vytvoření mezinárodního systému sankcí proti ekologickým škůdcům, ale i mezinárodní soudní postih teroristů proti ekologii. K tomuto nápadu jej přivedla vzpomínka na televizní záběry uvádějící pohled na zapálená ropná pole v Kuvajtu, která tehdy měla na svědomí irácká armáda, režimu Sadáma Husajna, v rámci agrese proti nezávislému státu Kuvajt.

³ M. Huba. Európska dimenzia Josefa Vavrouška. In Huba, M., Nováček, P., Růžička, T., Rynda, I., Šimice, R. (eds.). *Josef Vavroušek. Na cestě k trvalé udržitelnosti*. Nadace Partnerství, 2005. s. 42.

V průběhu dobříšské konference se účastníci mimo jiné intenzivně zabývali i problematikou změny klimatu a shodli se na tom, aby se všichni účastníci tohoto zasedání aktivně zapojili do probíhajících jednání o celosvětové úmluvě o změně klimatu. Ta, jak známo, byla přijata o rok později, na 2. celosvětové konferenci OSN v Rio de Janeiro jako Rámcová úmluva o změnách klimatu (UNFCCC). Stejně tak se účastníci zabývali i přípravou textu celosvětové úmluvy o ochraně biologické rozmanitosti, která rovněž byla přijata o rok později v Rio de Janeiro jako Úmluva o biodiverzitě (CBD).

V závěrech dobříšské konference se ministři evropských zemí mimo jiné zavázali⁴

- a) zlepšit Evropský informační a monitorovací systém životního prostředí a urychleně ustanovit Evropskou agenturu životního prostředí jako instituci Evropského společenství, která by byla otevřená i pro nečleny ES;
- b) koordinovat evropskou legislativu, programy a politiku v oblasti životního prostředí, včetně regionálních programů, programů pro velká povodí a také dopravní systémy, které respektují životní prostředí;
- c) pokračovat v diskusi o zásadních změnách v hierarchii lidských hodnot a způsobech chování (environmentální etice);
- d) zlepšit fungování existujících mezinárodních organizací zaměřených na životní prostředí a integrovat environmentální dimenzi do systému OSN;
- e) zintenzivnit ochranu přírody v Evropě;
- f) do konce 1993 publikovat zprávu „Stav životního prostředí v Evropě“ a v pravidelných intervalech ji aktualizovat;
- g) zorganizovat podobnou panevropskou konferenci ministrů životního prostředí ve Švýcarské konfederaci.

V roce 2005 se pokusil prof. Mikuláš Huba zhodnotit, jak se tyto závazky a cíle podařilo v evropské environmentální politice během dosavadních let naplnit.⁵ Inspirovalo mě to k malému zamyšlení, podívat se na stejné závazky s odstupem dalších 20 let.

Ad a) Tento závazek se podařilo splnit již počátkem 90.let založením Evropské agentury životního prostředí se sídlem v Kodani (EEA). Evropská agentura pro životní prostředí (European Environmental Agency) je speciální agentura Evropské unie, která je zodpovědná za oblast životního prostředí v Evropě. Má v současnosti 33 členských států, včetně České republiky. Jedná se o všechny členské státy EU a dále o Island, Lichtenštejnsko, Norsko, Švýcarsko a Turecko. Jejím posláním je podporovat udržitelný rozvoj v Evropě. Náplní její práce je shromažďovat, třídit

⁴ CONCLUSIONS OF THE CONFERENCE „ENVIRONMENT FOR EUROPE“ , Dobříš Castle, June 21–23 1991, Part 2: Specific Conclusions.

⁵ Viz M. Huba. Európska dimenzia Josefa Vavrouška. In Huba, M., Nováček, P., Růžička, T., Rynda, I., Šimice, R. (eds.). Josef Vavroušek. Na cestě k trvalé udržitelnosti. Nadace Partnerství, 2005. s. 42–44.

a analyzovat informace týkající se životního prostředí. Velmi úzce spolupracuje s Komisí EU a jejím Generálním ředitelstvím pro životní prostředí.⁶

Ad b) Dokladem splnění tohoto bodu je fungování Společné environmentální politiky EU ve smyslu čl. 191-193 Smlouvy o fungování EU, dále přijímání akčních programů EU pro životní prostředí (v současné době 8. APŽP), ale i naplňování principu integrace politiky životního prostředí do jiných společných politik definovaných v čl.11 Smlouvy o fungování EU. Pokud jde o dimenzi mimo EU, dokladem splnění tohoto bodu jsou mimo jiné mezinárodní úmluvy a dohody přijaté pod patronátem Evropské hospodářské komise OSN na výše zmíněných konferencích procesu Životní prostředí pro Evropu či přijímané v rámci Rady Evropy či pod záštitou jiných mezinárodních mezivládních organizací.

Ad c) Pokud jde o tento závazek, pokračovat v diskusi o zásadních změnách v hierarchii lidských hodnot a způsobech chování, pamětníci tvrdí, že Josefu Vavrouškovi právě na tomto bodě záleželo nejvíce. Už na 3. konferenci v rámci Dobříšského procesu, ve švýcarském Luzernu v r.1993, tento rozměr v zaměření programu ministerské konference chyběl. Proto vzniklo tzv. luzernské ochránářské Memorandum, adresované ministrům evropských zemí. Klíčovým spoluautorem Memoranda byl Josef Vavroušek, tehdy již působícího mimo státní správu, zastupujícího nevládní sektor (European EcoForum)⁷. Podstatou byla snaha v deseti bodech inkorporovat do složité, konzervativní, pragmatické a normativní agendy byrokratických systémů lidské hodnoty, vycházející z evropských duchovních rozměrů humanismu, slučitelné s představou udržitelného způsobu života.

Ad d) Čtvrtý závazek byl opět velkým tématem Josefa Vavrouška, který ale dodnes splněn v podstatě nebyl. Vavrouškova reforma OSN zůstala jen na papíře. Světové summit OSN o udržitelném rozvoji v Johannesburgu 2002 i v Rio de Janeiro 2012 (tzv. Rio plus 20) přes snahy EU, ale pro odpor mimoevropských mocností, jako USA či Čína, změnu nepřinesly. Co naopak zjevně funguje, je UNEP, nebo EHK OSN.

Ad e) Zlepšení ochrany přírody v Evropě je problematické. Na jedné straně je zde určitě pokrok v oblasti evropského unijního práva, kdy došlo k realizaci směrnic z oblasti ochrany biodiverzity (směrnice o ptácích a směrnice o stanovištích) včetně vytvoření přeshraniční soustavy zvláště chráněných území NATURA 2000, na druhou stranu je třeba vidět, že stav životního prostředí se stále zhoršuje (viz

⁶ V současné Komisi EU je to Directorate-General for Environment. Komisařkou pro životní prostředí, odolnost vodních zdrojů a udržitelné oběhové hospodářství je v letech 2024–2029 švédská občanka paní Jessica Roswall.

⁷ Po tragické smrti Josefa Vavrouška právě tato mezinárodní nevládní instituce se snažila hodnoty a myšlenky environmentální etiky nejvíce prosazovat v evropské politice, např. v rámci 5. panevropské konference v Kyjevě 2003.

Strategie ochrany biodiverzity EU do 2030) a právě prosazování ochrany biodiverzity je dlouhodobě uváděno jako jeden z nejhůře plněných cílů evropské unijní politiky životního prostředí (srovnej hodnocení 6. a 7. Akčního programu pro životní prostředí). Je však třeba vidět i určitá pozitiva. EU přijala v letech 2014–2024 několik nových právních úprav, včetně nařízení o prevenci a regulaci invazních nepůvodních druhů (2014) či nejnovější pramen sekundárního práva, nařízení o obnově přírody (2024). Nyní je bude nutné uvést do praxe, což zejména v případě nařízení o obnově přírody nebude vůbec snadné.⁸

Ad f) Tento závazek byl splněn a je plněn i nadále v podobě vydávání zpráv na konferencích pod záštitou EHK OSN.

Ad g) I tento závazek byl splněn, 2.konference Dobříšského procesu se konala ve švýcarském Luzernu v roce 1993. Josef Vavroušek byl osobně přítomen, i když již ne v pozici ministra vlády (Česká a Slovenská federativní republika zanikla k 1. 1. 1993 a Vavroušek se členem první vlády samostatné ČR nestal), ale naopak v pozici představitele nevládních environmentálních organizací.

Josefu Vavrouškovi se podařilo z dobříšské konference vytvořit tradici. Proces Životní prostředí pro Evropu stále pokračuje, péči Evropské hospodářské komise OSN dosud proběhlo devět ministerských konferencí: Po zmíněných konferencích v Dobříši 1991 a Luzernu 1993 se třetí panevropská konference uskutečnila v Sofii 1995, čtvrtá v Aarhusu 1998, pátá v Kyjevě 2003, šestá v Bělehradě 2007, sedmá v Astaně 2011, osmá v Batumi 2016 a devátá v Nikósii 2022.

Právě na již v úvodu zmíněné 4. ministerské konferenci v červnu 1998 v Aarhusu byl vedle Úmluvy o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí přijat také Protokol o těžkých kovech a Protokol o persistentních organických polutantech k Úmluvě o dálkovém přenosu znečištění ovzduší přesahující hranice států (Espoo úmluva 1991).

Z významných environmentálně právních dokumentů lze uvést i Panevropskou strategii biologické a krajinné rozmanitosti přijatou na 3. ministerské konferenci v říjnu 1993 v Sofii. A dále byl velmi významný rok 2003, kdy na 5. ministerské konferenci v květnu 2003 v Kyjevě byl přijat Protokol o strategickém posuzování vlivů na životní prostředí k Úmluvě o posuzování vlivů na životní prostředí přesahujících hranice států, Protokol o registrech úniků a přenosů znečišťujících látek k Aarhuské úmluvě, Protokol o občanské odpovědnosti a náhradě za škodu způsobenou účinky průmyslových havárií přesahujícím hranice států na vody přesahující hranice států k Úmluvě o ochraně a využívání hraničních

⁸ Viz Stejskal, V. Právo životního prostředí EU včera, dnes a zítra. České právo životního prostředí 3/2024 (73), s. 6–12.

vodních toků a mezinárodních jezer a Úmluvě o účincích průmyslových havárií přesahujících hranice států. Významná je též v rámci konference v Kyjevě přijatá Rámcová úmluva o ochraně a udržitelném rozvoji Karpat (Karpatská úmluva), ve které byla od samotného počátku velmi aktivní i Česká republika.

Připomeňme si na závěr jeden z klíčových bodů Vavrouškova luzernského Memoranda (1993).

„Kořenem všech příčin globálních environmentálních problémů je jeden klíčový faktor: konkrétně lidské hodnoty, jimiž je prosáknutá či determinovaná naše euro-americká či severská kultura. Sobectví, hédonismus a ziskuchtivost jsou hlavními hnacími silami severských ekonomik, ale současně jedem, který otravuje vztahy mezi lidmi, stejně jako mezi lidskou společností a přírodou. Vyhnout se nebezpečím plynoucím z dalšího znečišťování vzduchu a vody, sociálních výbuchů, anarchie, řetězových bankrotů, násilí a kriminality, jakož i ohromných migračních vln směřujících z Východu a Jihu na jedné straně a odvrátit nebezpečí spojená s pokračováním egoistického a plýtvajícího západního způsobu života na straně druhé, se dá jediné prostřednictvím panevropské spolupráce, založené na našem smyslu pro solidaritu a přirozenou odpovědnost. Musíme najít rovnováhu mezi lidskými právy a svobodou na jedné straně a lidskou odpovědností za ostatní bytosti a celou planetu Zemi na straně druhé.“⁹

Chtělo by se mi dodat jen prosté amen. Odkaz Josefa Vavrouška neustále žije.

THE DOBŘÍŠ PROCESS „ENVIRONMENT FOR EUROPE“ AS A LEGACY OF JOSEF VAVROUŠEK

Abstract

The article deals with the spiritual legacy of Josef Vavroušek, former Minister of the Government of Czechoslovakia and Chairman of the Federal Committee for the Environment in 1990–1992. In 1991, together with President Václav Havel, he co-organised the first ever conference on the environment in Europe, held at Dobříš Castle, which launched the so-called Environment for Europe Process, which, for example, led to the adoption of the Aarhus Convention in 1998.

Keywords: Josef Vavroušek, Environment for Europe Process, sustainable development

⁹ Luzern, 28–30. 4. 1993. Josef Vavroušek byl v oficiálních dokumentech z konference uveden jako účastník za Environment NGO's, konkrétně za Společnost pro trvale udržitelný život (STUŽ) <https://www.ircwash.org/sites/default/files/821-EUREAST93-11046-1.pdf>